

Énekverseny-e az énekverseny? – avagy: a személyesség védelme

„Az olyan emberek, akik még nem találták meg a jelentésüket, de értelmet keresnek, a valóságnak mindenkor értelmet adnak, ám részleges értelmeket, s ezek nem vágnak egybe. Mindezen értelmek egységét, amellyel életüket szeretnék felruházni, nem találják.”

(J. P. Sartre)

Az állampolgároknak, hogy személyiségüket érvényre juttassák, meg kell kerülniük az államot.

(parafrázis)

Énekversenyt hirdettek az egyik kereskedelmi csatornán. A versenyzők feladata: szórakoztatni a közönséget. Kirendelt szakmai biztonsági őrök döntötték el, hogy kik kerülhetnek a szórakoztatók fészkebe. A biztonsági őrök nagyvonalúsága, figyelmetlensége vagy meggondolatlansága miatt a fészekben egy kakukktojás is feltűnt.

Az énekversenyre kakukktojásként tévedt fiatalember semmibe vette az itteni játékszabályokat. Teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy mit várnak el tőle. Úgy dalolt, ahogy kikívánkoztak belőle a hangok. Úgy táncolt, ahogy a ritmus bemozgatta a tagjait. Láthatóan örömet okozott neki az éneklés. Láthatóan örömet okozott neki a himbálózás. Látszott rajta, hogy amikor nincs közönsége, akkor a maga örömeire így szokott cselekedni. Csupán annyi történt, hogy most a maga örömét megmutatta egy nagyobb közönségnek.

Tudta, hogy a nyilvános énekversenyen mit várnak el tőle. Tudta, hogy mik a hivatalos igények. De mindezt nem érezte magára nézve kötelezőnek, követendőnek. Felülemelkedett az itteni normákon. A viselkedésével – valamilyen fontosabbnak, magasabbnak ítélt külső szempont alapján – felülírta ezeket a szabályokat.

A fiatalemberben volt valami rendhagyó, valami egyedi, valami eredeti. Az éneke és a mozgása nem a szokványos éneklés és mozgás volt. És az sem volt szokványos, hogy fellépésekor nem az énekversenyre jött

közönség által joggal elvárható, hanem önmagát adta. Nem a közönségnek, hanem önmagának produkálta magát. Nem a külső igényeknek, hanem elsősorban önmagának akart megfelelni, azt nyújtotta, ami neki jólesett. Produkciójával nem kereste az ítések (zsűri, közönség, szakkritikusok) kegyét. A saját kegyét kereste. Nem másokkal, hanem elsődlegesen önmagával akart jóban lenni. Olyan volt az egész, mint egy egy személyes író-olvasó találkozó, ahol az alkotó saját magával találkozik. (Hiszen ő az, aki a leginkább érti a spontaneitásait és a tudatosságait.)

Mindamellett nem különködni akart a fiatalember. Mi különbözteti meg viselkedését a különcétől? A különc ki akar tűnni a többiek közül: fel akarja hívni magára a figyelmet. Különködésével mások érdeklődését szeretné felkelteni, mások tetszését kívánja elnyerni. Produkcióját a megcélzott, a különbségekre fogékony közönségéhez próbálja idomítani-igazítani. (Nem önmagáért, önmaga miatt tér el a megszokottól, hanem a közönségért, a közönségnek más!) A tényleges kakukktojás viszont a közönségtől – a saját közönségétől is – független. Őt nem a különbözés, és a különbözés általi tetszés vágya vezérli. Egyszerűen csak hasonlítani akar önmagára. Ebben az esetben az számít sikernek, ha az előadó elégedett a produkciójával – a közönség véleménye másodlagos. A siker felszabadul a közönség véleménye alól, függetlenedik a közönség tetszésétől.

***

A fiatalember nem törődött senkivel és semmivel. Mesterkéletlenül azt mutatta meg, ami kikíváncozott belőle. Amit mutatott, azt bármiféle alkalmazkodás és önkorlátozás nélkül tette. Nem törődött sem a közönséggel, sem a szakmai őrző-védőkkel, sem a kritikusokkal. Csak azzal törődött, hogy jól érezze magát.

Nemtörődömségével nem ártott senkinek. Nemtörődömsége szinte senkit nem zavart.

Legfeljebb a hivatalos szabályokat.

Legfeljebb a szabályok őreit.

Legfeljebb a versenyszerű éneklésre számító közönség egy részét.

Legfeljebb a kritikusokat.

A fiatalember produkciójáról a szakmai kritikus megírta, hogy annak semmi keresnivalója az énekversenyen, sőt, a jelenléte kifejezetten ártalmas. Megírta, hogy a kakukktojásként idepottyant fiatalember a nála jobban éneklő versenyzőktől veszi el a szereplés, az érvényesülés lehetőségét. („Különb énekhangú és stílusú emberek nem jutottak be”).

Jól láthatóan azt nehezményezi a kritikus, hogy a fiatalember nem a mesterségbeli tudásról próbál számot adni. Nem az elvárt szakmai komolysággal, szakmai elkötelezettséggel, hanem – úgymond – a szakma iránti közömbösséggel, azaz nyeglén viselkedik. Ahelyett, hogy

jó mesterembernek (szakszerűen kiképzett mesterembernek) akarna mutatkozni és ilyenként helyállni, önkényesen a szubjektív hajlamát, személyes képességét és ebből fakadó örömét tárja a világ elé. Ezzel a renitens magatartással – a szakkritikust joggal felháborító – határsértést követ el. Megsérti a szakmai-mesterségbeli határokat.

A fiatalember tisztában volt azzal, hogy mi a hivatalos elvárás, hogy elszemélytelenedett és elszemélytelenítő korunkban az egyediségét, nem szokványos személyiségét vállaló egyén kakukktojásnak számít. Talán azzal is tisztában volt, hogy szabálykövetést, uniformizálódást követelő korunkban a nem sztereotip viselkedés, a személyesség (a személyes lét, pláne jelenlét) provokáció. Az egyén már azzal is provokál, hogy eltér (pontosabban: egyedi módon tér el) a szokványostól. De különösen azzal provokál, hogy a szokványostól való eltérését, az egyediségét nyilvánosságra hozza: kiviszi a közönség elé. Ezzel a – szabályok és „jó ízlés” szerint – titkolandó „fogyatékoság”, röstellni, rejtegetni való magánügy közüggé válik.

A fiatalembernek akár küldetéstudata, pedagógiai célja, változtatási szándéka is lehetne a viselkedésével, de itt nem erről van szó. Nincs benne semmi küldetéstudat, egyáltalán nem akar ő provokálni. Azonban korunkban a következetesen vállalt egyediség, az egyén egyedi léte (személyiségének az illetén léte) önmagában is provokáció.

1. Élménytermelés – élményfogyasztás

„Mi beadjuk
Ön beveszi”
(Sziámi együttes)

Énekversenyt hirdettek az egyik kereskedelmi csatornán. A versenyzők feladata: szórakoztatni a közönséget. A szórakoztatás élményt termel: a szórakozás élményét termeli.

Egy áru megtermelése nem feltétlenül vezet az áru elfogyasztásához. Ha az áru nem talál vevőre, akkor – a megvásárlás hiányában – nem valósul meg a feltételezett használati értéke. Mivel nem eladható, vagyis nem rendelkezik realizálható csereértékkel, ezért realizált használati értéke sem lesz. Az élmény viszont – az árutól eltérően – eleve fogyasztást, használatot jelent. Élménytermelés csak a fogyasztással, a termék élményként való fogyasztásával jön létre. Ha ez megvalósul, az élménytermelő az élmény termelésekor egyúttal élményfogyasztást is termel. A kettő egybeesik.

A kakukktojás fiatalember is termel élményt, de magának termeli ezt az élményt. Az élményt elsősorban önmaga miatt és saját magának termeli. Alkotói élménnyel ajándékozza meg önmagát. Alkotó produkciója által szórakozik. Ártatlan abban, ha ez az önszórakoztatás (a magának termelt élmény) másokra is hat, és ez által általánosabb élménnyé válik.

A fiatalember produkciója sokaknál tetszést aratott. Sokan érezték úgy, hogy intenzív és különleges élményben volt részük. Nem a várt, hanem egy énekversenyen meglepő, nem szokványos élményben. Ez a produkció spontán módon hatott. A tapasztalatok szerint a közönség egy részéről időnként leperreg a sztereotip, irányított fogyasztás. Az emberek egy része ösztönösen ellenáll annak az igénynek, hogy engedelmesen, pusztán passzív befogadóként a neki intézményesen feltálatott fogyasztói élménnyel táplálkozzon.

Az énekversenyen az élményfogyasztók egy része elutasította azt a bevett gyakorlatot, hogy csupán a készen kapott élménydózsist fogyaszthatja. A készen kapott, szabványosított élménycsomag passzív „lenyelésével” szemben előnyben részesítette azt az élményfogyasztási formát, amely ugyan aktivitást (patetikusabban megfogalmazva személyes jelenlétet) igényel tőle, de amely egy egészen másfajta élményben részesíti: hozzá tartozó, egyedi, valóban saját, személyes élményhez juttatja. A kakukktojás produkció hatására a közönség egy része átalakult cselekvő, kreatív befogadóvá. Általánosabb síkon: a kakukktojás produkciója rendhagyó reagálást, személyes jellegű lázadásokat provokált – a közönség egy részénél előidézte az egyedi személyiség, a személyesség lázadását.

A szakszerű, szabályszerű élménytermelő szabályszerű, szabványosított élményfogyasztást termel.

A kakukktojás élménytermelő a közönségből (vagyis azokból, akikben a produkciója rezonál, akik a közönségévé teszik magukat) kakukktojás élményfogyasztást vált ki.

***

Az énekversenyek hivatalos, hivatali szabványa szerint a közönségnek a kiművelt, kifinomult, szép éneklés kell, hogy örömet okozzon. A helyesen viselkedő, magát jól viselő közönségben ennek kell kitermelni befogadói, fogyasztói élményt. A szakkritikus ehhez a szabványhoz ragaszkodik, a szabvány tiszteletét és szolgálatát kéri számon termelőn és fogyasztón (előadón és befogadón) egyaránt. Felfogása, beidegződése szerint a szabvány az emberek fölött áll: magasabb rendű az embereknél.

Erről a szakmai magaslatról nézve egyáltalán nem logikátlanul nehezményezte a kritikus, hogy a közönség egy része nem volt hajlandó az elvárható módon viselkedni. E szakmai tekintély felsőbbségére alapozva kifogásolta, hogy némelyek nem az előírt (különböző módokon rájuk tukmált) módon szórakoznak. (Ha valami pusztán más, a megszokottól eltérő, az a bürokratikus megkövetelt szakszerűség nézőpontjából irracionális és üldözendő.)

Értetlenségének és nemtetszésének adott hangot az ilyen viselkedés miatt a kritikus. Mondhatni: Hogy jönnek ahhoz egyesek, hogy nekik más tetsszen, mint aminek minden józan szakmai ésszerűség szerint

tetszenie kell?! Hogy jönnek ahhoz, hogy ellenálljanak a szakmai elvárásoknak?! Hogy fellázadjanak a – tudományosan megalapozott és szentesített – szakszerűség ellen?! Hogy jönnek ahhoz, hogy szavazatukat a szakmailag értéktelenre adják?! Hogy jönnek ahhoz, hogy az általános érvényű – ezért mindenkor útbaigazító, bizonyosságot-biztonságot nyújtó, mindenkor gépiesen bevethető – normát esetleges, szubjektív, partikuláris, ezáltal plurális szempontokra cseréljék?!

A szakkritikusnak ez az alapállása nem meglepő, hiszen szakmai öntudatra, a szakmaiság mindenek (ezért az emberek) felett való tiszteletére lett kiképezve. A szakkritikusnak az a feladata, hogy tevékenységével leképezze, közvetítse, tudatosan vagy öntudatlanul propagálja a szakszerű termelésnek, valamint az egyének szakszerűvé idomításának (szakmaibb megfogalmazásban: szocializálásának) a normáit, mércéit.

***

A történet azt mutatja, hogy konfliktus jöhet létre a mesterségbeli, szakmai normák és a személyiség belső mércéje, normarendszere között. Ez a konfliktus különösen kiélezetté válhat az élményfogyasztás esetében, ahol aligha iktatható ki teljesen a befogadói szubjektivitás. Konfliktushelyzetben az egyén kénytelen vagy a személyes mércéjét vagy a szakmai mércét felfüggeszteni, amikor hat rá egy termék. Az előbbinél a megfelelés, konformitás oltárán feláldozza az egyedi személyiségét. A második esetben viszont személyiségének egyedisége az, ami tiltakozik és védekezik a külső elvárások uralma ellen.

A történetben megmutatkozik a szakmai jelenlét és a személyes (személyiség szerinti) jelenlét különbsége. Az is kiderül, hogy ami pusztán szakmai mércén mérve értéktelen, a mesterségbeli komolyság és szakmai tudás, teljesítmény megcsúfolása, a szakszerűség határainak a megsértése (vagyis selejtes, oda nem illő kakukktojás), az egy másik nézőpontból (pl. a részegyénnél átfogóbb teljes személyiség nézőpontjából) nagyon is logikus, ésszerű lehet. Innen tekintve viszont átértelmeződik és leértékelődik a szakma belső (ezért részleges, csupán mesterségbeli) racionalitása, és objektíve (funkcióját tekintve) az mutatkozik elégtelennek, irracionálisnak, ami a korlátozott-korlátolt szakmai racionalitásnak akar eleget tenni.

***

Az élményfogyasztók többfélesége (pluralitása) magában hordozza annak a lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy ne csak a szép éneklés idézzen elő befogadói élményt. Hogy némely fogyasztóra az elhangzott dal a szakszerű éneklésnél szélesebb, általánosabb élményként hasson. Annak a lehetőségét és valószínűségét, hogy az egysíkú, egyszerű énektermelés többféle, általánosabb rangú élménytermeléssé alakuljon át. Hogy az élmény, az élménytartalom egyszerű énekformája tovább-

fejlődjön az élmény általánosabb, a befogadó több szervére is ható formájává. (A látványos klipek is ezt az objektív adottságot használják ki.)

A befogadó személyiségek többfélesége a termelés számára megnöveli, kibővíti a lehetőségeket:

- Magában hordozza annak a lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy nem csak valamilyen szakmai tudás alapján termelnek és nem csak szakmai teljesítményt fogyasztanak. Valamilyen adott szakmai tudás helyett a termelő-alkotó személyiségének egyedisége az, ami „termel” és a terméket egyedi személyiségként fogyasztják. (Ilyen esetben a fogyasztás a személyiség egyediségét igényli és mozgósítja.)
- Magában hordozza annak a lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy a konkrét, személyes élményigényeken megbukik valamely szigorúan vett szakmai termelés: a konkrét, személyes igények megbuktatják a szigorúan vett szakmai tudást.
- Magában hordozza annak a lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy valamely szakmai áru ne csupán a maga részleges (szakmailag leszűkített) és szakmailag védett piacán, hanem az általános árupiacon nyerjen megmérettetést.
- Magában hordozza annak a lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy a különös (partikuláris) szakmai termelés helyett olyan általánosabb termelés folyjon, amelynek csupán alárendelt szempontja a részleges szaktudás és szakmai kifinomultság.

A befogadó személyiségek többfélesége, pluralitása nemcsak a konkrét, közvetlen élménytermelők, hanem a befektetők és az élményforgalmazók lehetőségeit is megnöveli. Régi felismerés, hogy a tagadás, a lázadás, a nonkonformitás az élménypiacon éppúgy eladható áru, mint a konform mesterségbeli termék (a szakmai minőség). Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a hívatkozott énekesversenyen is bekövetkezik, ami ilyenkor lenni szokott: igyekeznek meggyőzni a renitens kakukkfőkát (és közönségét) arról, hogy ő nem is kakukk. Igyekeznek meggyőzni arról, hogy ő valójában szabályszerűen éneklő rigó, szabályszerűen éneklő pacsirta, szabályszerűen éneklő elefánt – vagy akármi, ami szabályszerű. A lényeg, hogy ő is teljesen normális fészeklakó, aki a családhoz tartozik: a szórakoztatók nagy családja hajlandó őt is befogadni. Ez a meggyőzési igyekezet általában sikeres.

(A kakukkfőka története szomorúan, intézményes elpacsirtásításával – egyéniségből szalonképes előadóvá való lefokozásával – folytatódik, ami azonban már nem tárgya a jelen elmélkedésnek.)

2. *Úgy szeretem ezt a műsort, de nem értem a szöveget*

„Úgy szeretem ezt a műsort, de nem tudom a szöveget” – éneklí a fiatalember. „Úgy szeretem ezt a műsort, de nem értem a szöveget” – írhatná a szakkritikus.

Azt tapasztaljuk, hogy az énekversenyek nem csak az éneklésről szólnak. Sőt, előbb-utóbb kiderül, hogy a verseny elsődleges célja nem az, hogy megtudjuk: Vajon ki a dalolás legjobb mestere?

Könnyű észrevenni, hogy az énekverseny és a versenyzők éneklése nem önmagáért van. Az előadott produkcióknak nem az a feladata, hogy a hozzáértő zenei szakmának tetszen. Az a feladata, hogy a laikus közönségnek tessenek. Itt – szórakoztatásról, tömegszórakoztatásról lévén szó – minden a vevőért, a fizetővendégért, a fogyasztóért van. Erre a versenyre nem alkalmazható a „Cipőt a cipőboltból”, „Éneklést az énekgyárból” reklámszöveg – aki jó énekest akar, annak nem az énekverseny győztesét kell megvásárolnia. Az éneklés csak ürügy, csomagolás, amelynek feladata a portéka piacképességének, eladhatóságának a létrehozása, illetve feljavítása. Piaci áruvá formálása minél gyorsabban – és csupán rövid távra.

Nem csak az idézett szakkritikus nem lát (vagy nem akar látni) a csomagolás mögé. Nem meglepő, hogy a társadalmi világunkban kevésbé eligazodó fiatal versenyzők sincsenek tisztában azzal, hogy mi van a csomagban: hogy valójában minnek a szolgálatába állnak. De – úgy tűnik – időnként maguk a zsűritagok is eltévednek ebben a világban, nem érzékelve, hogy végeredményben egészen másról, és nem az énektudásról szól a mese. „Úgy szeretem ezt a műsort, de nem értem a szövegét”.

(Ide kívánczok egy korábbi zsűritag utólagos eszmélése: „csupán egy egyszerű hentesmunkában vett részt, amelynek befejeztével egy sírgödörbe temették a sztárocskákat, mindeközben persze több bört is lenyúztak róluk”. Másik megfogalmazásában: „csini kis hullákat gyártottak a nézettség oltárán. A tévék folyamatosan háborút vívnak a nézők kegyeiért. Egy sikorsorozatot pár évre terveznek, de ezalatt tökéletesen kifacsarják áldozatukat [...] Ha a tévé nem igazolja vissza a létezésedet, akkor már nem is vagy többé.”)

A műsor valódi szerepe, feladata a közönségnek felkínált felszín mögé nézve pillantható meg. Így lesz felismerhető a műsor tényleges funkciója, értelme, „szövege”. Könnyen átláthatóvá válik, hogy itt az éneklés csak adalékanyag, eszköz, ürügy – vagyis csupán részeleme, pusztán egyik mozzanata valamilyen átfogóbb összefüggésnek, nagyobb egységnek.

2.1. Az énekverseny: műsor a termelésért

Miért rendez a kereskedelmi csatorna énekversenyt? Miért éri meg neki költségekbe vernie magát annak érdekében, hogy a közönsége szórakozzon?

Nem szak-gazdaságtani eretnkség azt feltételezni, hogy gazdasági bevételért történik a szórakoztatás. A szórakoztatás olyan gazdasági vállalkozás, amelyet a nyereség reménye (illetve adott esetben a biztos tudata) motivál. Innen nézve az énekversenyt a gazdasági jövedelem-

szerzés, nyereségszerzés (profittermelés és profitalizálás) érdekében hirdették meg. Ennek megvalósítása során a szervezők még azt is kénytelenek elviselni, hogy a versenyzők énekelnek. A nyereségcél pusztá eszközeként történik az énekeltetés. A szervezők nézőpontjából tekintve: a versenyző azért énekel, hogy nyereséget termeljen. („Ha a gépek emberek nélkül is ugyanannyi profitot hoznának, akkor [...] az angol királynak nem lenne szüksége az angol népre” (S. de Sismondi). Ha énekeltetés nélkül is dőlné a nyereség, semmi szükség nem volna énekversenyeke.) A dalnok csupán azért kap fellépési lehetőséget, mert az éneklésétől gazdasági hasznot remélnek.

2.2. Az énekverseney: műsor a fogyasztásért

Miért rendez a kereskedelmi csatorna énekverseneyt? Miért éri meg neki költségekbe vernie magát annak érdekében, hogy a közönsége szórakozzon?

Nem szakközgazdaságtani eretnkség azt feltételezni, hogy az énekverseney egyfajta fogyasztóképző intézmény. Az énekverseney nyújtotta szórakoztatás – egyebek mellett – vásárlási szándék termelése: a fizetési kedv felkeltéséért is történik. A szórakozni vágyó fizet azért, hogy közönségként bejusson a versenyre. Fizet azért, hogy a választottja más versenyzőknél több szavazatot kapjon. Fizet azért, hogy kedvenceinek lemezét birtokolja. Vásárlásaival-fizetségeivel a nemzetgazdaság működését pezsdíti.

A vásárló – öntudatlan, de nélkülözhetetlen – szolgálatot tesz a szórakoztatás végső alanyának, a vállalkozónak azzal, hogy vásárol. Nélküle a befektetett tőke nemhogy nem hozna nyereséget, de meg sem térülne. (Nyereségtermelés helyett veszteségtermelés, a vállalkozói rendszer leépülése zajlana.) Egyúttal – öntudatlan, de nélkülözhetetlen – szolgálatot tesz a vállalkozások nemzetgazdasági rendszerének, amely a felhalmozást, a gazdasági növekedést hivatott elősegíteni. Sőt, mi több, a vásárló – öntudatlan, de nélkülözhetetlen – szolgálatot tesz az államnak (illetve az állam által képviselt egész rendszernek) azzal, hogy vásárol. (Vásárlásával az államot anyagilag támogatja, mivel az állam részesedik az eladó bevételeiből. Vásárlásával az államot eszmeileg támogatja, mivel tette nemcsak szükséglet-kielégítés, hanem a nyereségorientált gazdasági rendszer gyakorlati elfogadása és népszerűsítése is. Vásárlása kinyilvánítja az egyetértését azzal, hogy tömegszórakoztató műsorokat kell szervezni. Vásárlása kinyilvánítja az egyetértését azzal, hogy a szabadidőben tömegszórakoztató műsorokat kell fogyasztani.)

Feltehetően nem ez a célja annak, hogy vásárol, de vásárlásának ez az egyik jelentése, ez *is* objektív üzenete. Az az objektív üzenete, hogy lényegében rendben mennek a dolgok. Vásárlása példaadás arra, hogy milyen szükségleteink legyenek. Felszólítás arra, hogy pénzköltéssel,

vásárlással (árak, szolgáltatások stb. megvásárlásával) elégítsük ki ezeket a szükségleteinket.

2.3. Az énekverseny: műsor a figyelem elvonásáért

Miért rendez a kereskedelmi csatorna énekversenyt? Miért éri meg neki költségekbe vernie magát annak érdekében, hogy a közönsége szórakozzon?

A fennálló profitorientált rendszert gazdaság és politika (piac és állam) egymásra utalt szimbiózisa élteti. Végső fokon a vállalkozások gazdasági növekedése finanszírozza az államot: az állam a vállalkozói profit társfogyasztója. Cserében az állam gondoskodik a növekedéshez szükséges infrastruktúráról (jogrend, iskolarendszer, fegyveres testületek, gazdaságélénkítő szabályozás /adótörvény, banktörvény, reklámtörvény, médiatörvény stb./).

Az állam fontos politikai (a növekedés infrastruktúráját biztosító) feladata a rendszer működésére nézve kényes kérdésekről történő figyelem-elvonás: az emberek „levilágosítása”. Ebben döntő szerepet játszik az állampolgárok szervezett szórakoztatása. A szórakoztatás eredményesen járul hozzá az emberek elégedetlenkedésének semlegesítéséhez, szabad – potenciálisan lázadó – energiáinak a lekötéséhez.

Az érdeklődés elterelését, a figyelem áthelyezését célozza a „Ne gondolkozz, szórakozz!” program keretében a különböző látványos versenyek, így az énekversenyek megrendezése.

2.4. Az énekverseny: műsor a versengésre nevelésért

Miért rendez a kereskedelmi csatorna énekversenyt? Miért éri meg neki költségekbe vernie magát annak érdekében, hogy a közönsége szórakozzon?

Korunkban a tömegszórakoztatás népszerű formáivá nőttek ki magukat a legkülönbözőbb versenyek, vetélkedők. Ezek valójában versenyzőképző intézmények, amelyek egyik célja: az emberek szétválasztása, egymástól elszigetelése és versengővé nevelése, átalakítása. A szórakoztatás formájába öltöztetett versenyztetésnek – nem elhanyagolható – feladata nyilvánvalóan pedagógiai: elősegíteni a rendszer által megkövetelt látásmód, értékrend, versenyszemlélet kialakítását és működtetését. Nem nehéz észrevenni, hogy a versenyszellem fenntartását és erősítését célozzák azok a műsorok és játékok, amelyekben a siker nem más, mint az eredményes vetélkedésért, eredményes versengésért, vagyis az ellenfél-ellenség (többnyire az ellenségként kezelt ellenfél) legyőzéséért elnyert jutalom.

„Ez csak játék”, szokták nyilatkozni a – kieső – versenyzők. Pedig ez egyáltalán nem játék. Ez valójában egyfajta társadalmi tréning, melynek burkolt, kimondatlan célja:

Az embertársainkhoz, mint versenytársakhoz való viszonyulás, hozzáállás kialakítása.

Annak a készítésnek a gépiessé tétele, hogy embertársainkat meg kell előzni, le kell győzni.

Azoknak a technikáknak a rutinszerű begyakoroltatása, amelyek segítségünkre lehetnek a versenytársaink, ellenfeleink, ellenségeink legyőzésében. Olyan begyakoroltatás ez, mint amikor a katonai kiképzésen – a gyilkolást személytelenné teendő – ember alakú céltáblán gyakoroltatják be (már-már játékosan) a mozgó célpont megsemmisítését.

„Ez csak játék” – szokták nyilatkozni a versenyzők. Bizonyára vannak közöttük olyanok, akik ezt így is gondolják. Ám könnyen belátható: az is célja ezeknek a „játékoknak”, hogy a résztvevők figyelmét a saját személyiségükről különböző alkalmi élményekre irányítsák át. Ezekben a játékokban olyan társadalmi pedagógia is zajlik, amely az egyéneknek a teljes személyiségétől való félreorientálását (az egyediségtől, egyéniségétől való eltérítését), a személyiség félrenevelését hivatott elősegíteni.

Az is célja és része ennek az embereket ragadozóvá nevelő társadalmi kiképzésnek, hogy pusztán játéknak tekintsék azt, ami valójában egyáltalán nem az!

3. Miért éri meg az államnak?

1. Azt tapasztaljuk, hogy a mindenkori kormányzat hoz olyan törvényeket, amelyek a vállalatok nyereséges gazdálkodását segítik elő (vö. gazdaságélénkítő programok, intézkedések). Miért éri meg az államnak a vállalatok nyereségét szolgáló törvénykezést működtetni?

Minden állami bevétel közvetlenül vagy közvetve a nyereségorientált gazdálkodásból származik. A nyereségtermelés elősegítésével saját nyereségrészesedését, ezáltal saját fennmaradását szolgálja. A vállalati és egyéb nyereségekből befolyt részesedés teszi lehetővé egyrészt a nyereségorientált gazdálkodás infrastruktúrájának működtetését, másrészt olyan szociális, kulturális stb. intézmények finanszírozását, amelyek elősegítik a rendszer konszolidálását.

2. Azt tapasztaljuk, hogy a mindenkori kormányzat hoz olyan törvényeket, amelyek megkönnyítik a különböző árucikkek, szolgáltatások értékesítését, reklámozását (fogyasztásélénkítő programok, technikák). Miért éri meg az államnak olyan törvénykezést működtetni, amely pártolja a fogyasztás növelését, a termékek reklámozását?

Minden állami bevétel a nyereségorientált gazdálkodásból származik. A vállalati-vállalkozói nyereség elengedhetetlen kelléke, hogy a megtermelt áruk és szolgáltatások fizetőképes keresletre, vevőre találjanak. A tömegtermelés időszakában döntő jelentőségre tesz szert az áruk

„tukmálása”, a vásárlói-fogyasztói igény mesterséges felduzzasztása, kitenyésztése. Reklámozást, árupropagandát, fogyasztásélenkítést elősegítő intézkedéseivel az állam a saját nyereségrészesedését, ezáltal saját fennmaradását szolgálja.

3. Miért éri meg az államnak olyan törvénykezést fenntartani, amely jogszabályokkal és a közvélemény állami befolyásolásával (a közhangulat irányításával) támogatja a lakosság tömeges szórakoztatását? Miért előnyösebb az államnak, ha az emberek a személyiség fejlesztése, kibontakoztatása vagy a hosszabb távú társadalmi biztonság, létbiztonság kérdéseivel való foglalkozás *helyett* is szórakoznak? Miért előnyös az államnak, ha az emberek többsége számára a hosszabb távú belső valamint külső biztonságnál fontosabb, hogy megkapják a mindennapi szórakoztatást?

A minél nagyobb jövedelem szerzésére és elköltésére beállított állampolgárok éltetik a rendszert: az ő termelői és fogyasztói lelkesedésük hiányában elapadna a profit forrása. Ezzel megszűnne az állam fenntartásához szükséges bevétel. Kihívást és veszélyforrást jelent a rendszer számára, ha az állampolgárok a jövedelem és a fogyasztás bősége fölé helyezik a személyiség bőségét (autonómiáját, fejlesztését, kibontakoztatását). Kihívást és veszélyforrást jelentenek a rendszer számára az olyan életformák, amelyek a hosszú távú létbiztonságot fontosabbnak tartják a gyors gazdasági nyereségnél. Az ilyen egyének a jelenlegitől eltérő rendszerben (is) élnek. Az ilyen életformák a jelenlegitől eltérő rendszert (is) táplálnak. Konkurenciát jelentenek a fennálló gazdasági és államrend számára.

4. Miért éri meg az államnak olyan iskolai és társadalmi nevelést alkalmazni, amely szembenállásra és ebből fakadó versengésre szocializál? Amely az állampolgárok állandó versenyeztetését szolgálja? Miért éri meg az államnak olyan iskolai és társadalmi nevelést fenntartani, amely az egyéneket versenyszemléletre és konkurenciaharcra idomítja? Miért korlátozza, akadályozza az állam különböző előírásokkal, jogszabályokkal, illetve a közhangulat befolyásolásával – számos területen – emberek önkéntes (nem versengő) együttműködését?

A növekedésre orientált rendszert a gazdasági nyereség tartja életben. A nyereség folyamatos biztosításának szüksége társadalmi méretekben szítja az egyének közötti versengést. Az egyénekre a létbizonytalanság (a megélhetési biztonság hiánya) szembenállást és rettegésből fakadó teljesítménykényszert erőltet. Maguk alá temetik őket olyan viszonyok, amelyek között – a megélhetésért folytatott küzdelemben – egymás ellenfeleivé-ellenségeivé válnak. A nyereségre orientált rendszer feltételezi és megköveteli a társadalom atomizáltságát: az egyének egymástól való elszigetelését és folyamatos versenyeztetését.

4. *Túl a részekre daraboló szakmaiságon*

A szakkritikus az igényes szórakoztatás álláspontjára helyezkedik, annak fogja a pártját: „Cirkuszt, de ne a minőség rovására!” Az énekversenyt mesterségbeli megmérettetésnek tekinti és az éneklés belső szakmai normáinak kívánja alárendelni a tömegszórakoztatásnak ezt a formáját. A társadalmi-politikai gyakorlat – úgy tűnik – túllépett ezen az elméletieskedő, „idealista” látásmódon. Mindinkább a funkcionális szempont diadalmaskodik: minden további nélkül az a jó szórakoztatás, amely eredményesen köti le a közönség figyelmét, köti gúzsba az emberek fantáziáját és szabadidejét.

„Cipőt a cipőboltból, éneklést az énekgyárból.” Vannak olyan igények, amelyek kielégítése egyetlen mesterséghez köthető. Vannak olyan problémák, amelyek tisztán szakmaiak: megoldásuk az adott szakma feladata. A megoldásuk során alkalmazandó eszköz: az adott szakma által megkövetelt szakszerűség. Az ilyen szükségletek kielégítése, problémák megoldása szakmai belügy.

Mondják: az emberi tevékenység az utóbbi évszázadokban az emberiségre hátrányosan befolyásolja a földi klímát, létrehozta a Föld lakhatatlanná tételének tendenciáját. A klímaváltozás az emberiség kipusztulásával fenyeget.

Mondják: az emberiség egyhatoda nem jut elég táplálékhoz, és az ún. fejlődő világban naponta több tízezer pusztulnak éhen. A kialakult helyzet azt a fenyegetést hordozza, hogy ez az éhenhalásra születő népesség – menekültként, terroristaként stb. – előbb-utóbb rázúdul a gazdaságilag fejlett országokra (vö. „Eurafrika az eurafrikaiaké?” Eszmélet 82. 188–200).

Mondják: A technikai haladás következtében az ún. fejlett világban a javak előállítására egyre kevesebb munkát, dolgozót igényel. Mind több ember válik gazdaságilag fölöslegessé. Mind több embernek a pusztuló létezés válik fölöslegessé (vö. V. Forrester: *Gazdasági horror*. Budapest, Kossuth, 1998.). A gazdaságilag fölösleges emberek növekvő hada komoly teherterhelés az adott ország számára: egyre nagyobb teher az eltartásukról való gondoskodás. A létbizonytalanság, a munkanélküliség a gazdaságilag fejlett országokban is aláássa, veszélyezteti a mindennapok biztonságát. Gyarapodnak azok a belső kockázatok, amelyeket a fennálló rendszer működése termel ki.

Melyik szakma, szakterület hivatott e problémákat megoldani? A közgazdaságtan? A jog? A politika? A műszaki tudományok? Az egyes szakmák csupán részproblémák részleges megoldására, kezelésére alkalmasak. Ez a feladatuk. Erre hozták létre őket.

Ami az egyik terület belső logikája szerint (ezért saját mércéjén mérve) ésszerű, az a másikban ésszerűtlen. A különböző szakmai racionalitások nem erősítik, hanem keresztezik, semlegesítik, kioltják egymást. Amikor a részek nem valamilyen nagyobb egész szerves

részei, akkor a részek nem az egészért, hanem önmagukért vannak. A rendezetten, saját racionalitás szerint működő részek kaotikus egészé állnak össze. Mégis – követve és tanulva a kialakított szakmastruktúrárt – hagyományosan a részek komolyan vételére, sőt abszolút tiszteletére nevelődünk az iskolában és szocializálódunk a társadalmi gyakorlatban. Az eltérő szakmai okosságok között pedig elvész a probléma – és meghal a gyerek.

Úgy tűnik tehát, hogy vannak olyan problémák, amelyek megoldására egyetlen mesterség, terület, intézmény sem szakosodik. Az általános sorskérdések jelenleg nem szakmai kérdések. Rájuk nem adható szakmai válasz, mivel nincs olyan szakma, amelynek ezek megválaszolása lenne a saját profilja, tárgya, specifikus problémája.

Az ilyen problémáknak jelenleg nem létezik szakmai megoldása. Sőt, mivel a fennálló rendszernek, ezért az őt leképező szakmaszerkezetnek alapjellemezője a részracionalitás, a részekre bontás által való „racionalizálás”, az egész rendszer racionalitását megcélzó és azért felelős szakmának (tudománynak, intézménynek) nincs is helye ebben a rendszerben. (Következésképpen, ezekre a kérdésekre a fennálló rendszeren belül nincs válasz.) Az egészre vonatkozó ésszerűség kérdése éppúgy kilóg a rendszerből, mint némely kakukktójás. Az egészre vonatkozó ésszerűség kérdése maga is kakukktójás. (Lehetséges, hogy bizonyos szakmáknak, szakmai racionalitásoknak éppen az az egyik feladata, hogy elvonják a figyelmet az átfogóbb problémákról, azok rendszeren belüli megoldhatatlanságáról?)

De ha nincs olyan szakma, nem létezik olyan szakszerűség, amely az átfogó sorskérdésekre átfogó válaszokat adna, akkor milyen módon lehet az említett kérdéseket megválaszolni, az ilyen problémákat megoldani – vagyis a „gyereket” életben tartani?

Úgy tűnik, hogy szükségképpen konfliktus alakul ki bizonyos átfogó sorskérdések megválaszolása, megoldása és a jelenleg létező és preferált szakmák, szakszerűségek belső normái, belső racionalitásai között. Ilyen konfliktushelyzetekben arra kényszerülünk, hogy vagy a szakmai meggyőződést („szakmai tisztességet”) vagy a problémamegoldásra való törekvést részesítsük előnyben – mindenáron. Arra kényszerülünk, hogy vagy a szakmaiságot, vagy a megoldandó problémát „takarjuk le”, ítéljük – átmenetileg vagy tartósan – feledésre. Vagy-vagy.

Ha a pusztulás elkerülését, az említett problémák megoldását tartjuk a fontosabbnak, akkor egyetlen út kínálkozik: megpróbálni túllépni a fennálló (a társadalom működését és az emberek viselkedését feldaraboló, részleges szakszerűségekre tagoló) rendszeren. Az elméleti és gyakorlati válaszokat az adott rendszeren kívül kell keresni. Ami jelenleg szakmailag megoldhatatlan, azt – élve a „műsorváltoztatás” jogával – megpróbálhatjuk kakukktójás módon megoldani.

Mivel a felsorolt problémák a jelenleg létező „műsorok” számára érthetetlenek-értelmezhetetlenek, megértésükhöz, megoldásukhoz más

„műsor” kell. Olyan műsor szükséges, amely – a problémamegoldás érdekében – nem vesz tudomást a korlátozó szakmai határokról, vagyis képes az indokolt határsértéseket tudatosan elkövetni. Annak érdekében, hogy megoldást találjon, hajlandó renitens módon viselkedni: többé-kevésbé kilépni a készen talált rendszerből, áthágni annak adott kereteit, szabályait.

Az ilyen problémamegoldó magatartás kénytelen figyelmen kívül hagyni a megoldást hátráltató szakmai mércéket, ésszerűségeket. Tudatosan és következetesen felülírja őket, mivel adott esetben az átfogóbb ésszerűség kritériuma és mércéje hatályon kívül helyezi, alárendeli magának (irracionalitássá fokozza le) a kevésbé átfogót. Ezeknek a problémáknak a megválaszolása, megoldása tehát határsértéseket követel: áttöri a szakmai részlegességet. Ez viszont kakukktojás gondolkodást és kakukktojás cselekvést feltételez. A szakmai részlegességeket a kakukktojás viselkedés töri át.

***

Nem létezik békés megoldás a kakukktojás személyiség számára: vagy önmagát frusztrálja, vagy a rendszert. Vagy önmaga ellen cselekszik, vagy provokálja a rendszert. Vagy aláveti magát a szakmák és részleges racionalitásaik tekintélyének, vagy megpróbálja megvédeni magát a személyiségellenes szakszerűségek uralmától. Amikor kakukktojásként lázad, tetteivel mintegy „kiratkozik” a rendszerből.

1. Kakukktojásként a termelésben

Akinek a munkája nem hoz nyereséget (közvetve sem járul hozzá nyereség termeléséhez), az a gazdaságban kakukktojás. Gazdasági mércén mérve a létezése nem csupán fölösleges, de – mint a lehetőség elherdálása – kifejezetten ártalmas.

A kakukktojás a gazdasági műsorban határsértő módon viselkedik: nem áll be a sorba és nem veszi át a sztereotip gazdasági célokat és gazdasági szerepeket. Megpróbál – ösztönösen vagy tudatosan – e célok és következményeik mögé tekinteni: érteni a szöveget, a gazdasági műsor személyiségellenes, életellenes és természetromboló szövegét, és e szövegértés birtokában cselekedni. (Vö. „Hogyan nem védelmezzük államunkat”. Eszmélet 79. 146–154)

2. Kakukktojásként a fogyasztásban

Aki nem élénkíti vásárlásokkal a piacot, nem járul hozzá vásárlóként az árukba foglalt profit (gazdasági érték többlet) piaci kibomlásához-kibontásához, a profit realizálásához, az a nyereségre orientált gazdaságban kakukktojás. Szakszerűtlenül viselkedik: gátolja a rendszer gazdaságilag racionális működését. Gazdasági mércén mérve a létezése fölösleges, sőt ártalmas.

A gazdasági műsorban határsértő fogyasztó igyekszik minél kevesebbet vásárolni a hivatalos piacon. „Másként fogyasztó”. Arra törekszik, hogy szükségleteinek növekvő részét alternatív módon, a hagyományos árukapcsolatok megkerülésével (önellátással, illetve közösségi összefogással) elégítse ki.

3. Kakukktojásként a szórakoztatásban

A szórakoztatási műsorban határsértő, aki úgy cselekszik, hogy a hatás nem szórakoztató. Olyan eszközöket alkalmaz, amelyek meggátolják az elvárt kellemes élmény kialakulását. Olyan eszközöket alkalmaz, amelyek szokatlan, kellemetlen élmény előidézésével felrázzák a befogadót: katartikus hatást váltanak ki benne. („A jó mű olyan, mint kavics a cipőben”). Cselekvésével megsérti, bomlasztja a szórakoztatás készen kapott normáit.

Amikor „másként szórakozik”, a befogadó is megsérti a normákat. Ilyenkor – ösztönös vagy tudatos – normaszegőként viselkedik. Határsértő a szórakoztatási műsorban az, akire nem hat, akiről leperreg az intézményes szórakoztatás. Aki elkerüli a szórakoztató intézményeket vagy megkerüli azok műsorait. Aki a szervezett szórakoztatás kínálta élmények passzív befogadásával, fogyasztásával szemben előnyben részesíti a személyiségére alapozott aktív élményeket.

4. Kakukktojásként a versenytársadalomban

Határsértő a versenypedagógia, a társadalmi versengésre nevelés műsorában, aki nem vetélytársat, legyőzendő konkurenciát lát másokban. Nem versengően gondolkodik és cselekszik. A többiekkel való szembenállás helyett az együttműködést részesíti előnyben.

Vannak olyan célok, amelyek nem egymással való versengéssel, hanem csak közös erőfeszítéssel érhetők el, valósíthatók meg. Vannak olyan feladatok, amelyeket egyénileg, a többiek rovására nem lehetséges megoldani. Vagy lemondunk a megoldásukról, vagy sikerül összehangoltan, egyeztetett módon, közösen cselekedni. Ilyen helyzetekben csak akkor kerülheti el az egyén a saját vereségét, ha senki sem vesztes. Nem létezik pusztán egyéni győztes: vagy nincs győztes, vagy mindenki az. Ha nem győztes mindenki, akkor mindenki veszített. (Az említett „sorsproblémák” is ilyenek!)

A fogyatékosnak tekintett rendszerrel elégedetlen kakukktojás arra törekszik, hogy minél kevésbé támogassa, finanszírozza annak működését. Arra törekszik, hogy minél kevesebb nyereségtermeléssel, áruvásárlással, adófizetéssel, figyelemelterelő élményfogyasztással segítse a rendszert éltető szakszerű pusztításokat. Arra törekszik, hogy – ahol lehetséges – az emberiség hajóján keletkezett lékek egymással versengő szélesítésével szemben konstruktívan határtagadó módon viselkedjen.

„Ellene mondasz az ördögnek? Ellene mondok” – hangzik fel a keresztény rituálén. Itt-ott olykor ez is felhangzik: „Ellene mondasz a műsornak?” A kimondott-kimondatlan válasz többnyire az, hogy nem mondok ellene. Jobb nem belegondolni, hogy mi történik velünk, mi történik körülöttünk. Jobb nem nézni a felszín mögé, nem rákérdezni a műsor tényleges jelentésére, gyakorlati funkciójára. Jobb nem érteni, sőt nem meghallani a műsor „szövegét”.

Mindenkinek fel van téve a kérdés: „Ellene mondasz a műsornak?” Aki megtagadja a részvételt valamelyik készen kapott műsorban, az kakukktojásként viselkedik. A kakukktojás ösztönös vagy tudatos válasza a kérdésre: „Ellene mondok”.